

Лазірко Н. О.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри світової літератури та славістики
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

ЕСТЕТИЧНА ПРОГРАМА СИМВОЛІЗМУ І ПОЕЗІЯ ПОЛЯ ВЕРЛЕНА У РЕЦЕПЦІЇ ВОЛОДИМИРА ДЕРЖАВИНА

Анотація. У статті розглядається творчість Поля Верлена в контексті естетичної програми французького символізму. Представлено погляди українського літературознавця Володимира Державина на своєрідність творчого методу Поля Верлена та подано методологічні стратегії дослідження творчості цього поета.

Ключові слова: аналіз, методи досліджень, символізм, творчість, французька література.

Постановка проблеми. Українська літературна спадщина кінця XIX – початку XX ст. характеризується зверненням до творчого досвіду європейських літератур. Українське красне письменство межі століть намагалось активно практикувати нові жанри та форми у своїй творчості, що засвідчують праці багатьох митців того часу. Взаємозв'язки літератур – один із важливих чинників їхнього художнього збагачення і розвитку. Без глибокого і конкретного вивчення цих взаємовпливів і залежностей неможливо науково осмислити літературний процес того чи іншого народу. Літературні та культурні взаємини XIX століття, що розвивалися в багатьох напрямках, слугували передусім потребам поступу кожної конкретної національної літератури. Тому кожній літературі притаманні, з одного боку, специфічні закономірності розвитку, які впливають з вітчизняних умов і самобутніх традицій, а з іншого, – закономірності загального порядку, зумовлені міжнародним характером літературного процесу.

Велике значення для вивчення рецепції творчості П. Верлена в Україні має аналіз вітчизняної літературно-критичної думки, адже він дозволяє систематизувати здобутки українського літературознавства з цього питання та реконструювати еволюцію сприйняття спадщини поета українською літературою. Важливим для створення якнайповнішої картини української рецепції ліричного спадку П. Верлена є праці В. Державина про цього митця, а дослідження французької поезії займають особливе місце у його науковому доробку.

Аналіз досліджень і публікацій. Серед українських вчених, що займалися дослідженням та вивченням місця та ролі Поля Верлена у світовому письменстві, а також перекладали поезії цього автора, В. Стефанік, П. Грабовський, І. Франко, М. Зеров, С. Савченко, М. Вороний, М. Драй-Хмара, М. Орест, П. Тичина, М. Рильський, Г. Кочур, М. Лукаш, М. Терещенко, Борис Тен, А. Содомора тощо. Творчістю французького поета захоплюються і відчують його вплив сучасні українські поети А. Кичинський, Л. Костенко, Л. Талалай.

Мета статті – презентувати В. Державина як дослідника творчості Поля Верлена, а також проаналізувати його погляди на особливості символістської поезії. Основними завданнями статті є: окреслити основні концепції бачення творчості Поля

Верлена у науковій спадщині українського дослідника, окреслити основні параметри наступних досліджень у запропонованій проблематиці.

Виклад основного матеріалу. Українська літературна спадщина кінця XIX – початку XX ст. характеризується зверненням до творчого досвіду європейських літератур. Одним із популярних жанрів того часу стає символістська поезія, яка активно практикується, зокрема, французькими поетами П. Верленом, А. Рембо, С. Малларме, Лотреамоном. У творчості вищевказаних митців цей різновид поезії набуває класичних ознак: яскраво виражені ліричні інтенції, які характеризуються експресивністю семантичних зображально-виражальних засобів, сентиментальним пафосом, символічно-асоціативною образністю, фрагментарністю, ритмомелодикою, підвищеною чуттєвістю та суб'єктивними рефлексіями.

Модернізм – це художній напрям XX ст., який у літературному процесі своєї доби зреалізувався низкою досить самостійних напрямів і течій. Серед них символізм – одна з найбільш поширених і усталених художніх систем модернізму. Основи естетики символізму склалися в останній третині XIX ст. у творчості французьких поетів Ш. Бодлера, П. Верлена, А. Рембо, С. Малларме. Головними засобами вираження художньої системи символізму Д. Наливайко визнає символ та сугестію, які «виступають у символістів у близькому сусідстві, доповнюючи та посилюючи один одного» [4, с. 251–253]. Принципи символізму у творах таких відомих письменників, як М. Метерлінк, П. Валері, Р.М. Рільке, а також в українських митців початку XX ст. базувалися на основі французьких зразків. Окрім спадкоємного зв'язку з романтизмом, теоретична основа цього літературно-художнього напрямку формувалась під впливом філософії А. Шопенгауера та Е. Гартмана, творчості Р. Вагнера, деяких ідей Ф. Ніцше, а також інтуїтивізму, «філософії життя». Звідси характерні для символізму ідеї мистецькоінтуїтивного осягнення світу через символічні пошуки відповідностей та аналогії, культ музичної стихії як праоснови життя й мистецтва, перевага лірико-поетичних начал, що ґрунтуються на вірі в надреальну чи ірраціональну силу поетичної мови. Якщо наш світ неможливо осягнути розумом, якщо його можна збагнути лише інтуїтивно на рівні підсвідомості, то найкращим засобом для цього є знак, символ. Російський поет-символіст і філософ В. Іванов на початку XX ст., у період розквіту російського символізму, «успадкованого від Заходу» (О. Блок), віднайшов формулу, яка стала хрестоматійною: «Символ є справжнім символом лише тоді, коли він невичерпний, безмежний у своєму значенні, коли він промовляє своєю таємною (ієратичною і магичною) мовою натяку й навіювання щось невимовне, неадекватне зовнішньому слову. Він багатолікий, багатозначний і завжди темний в останній глибині» [3].

Французькі символісти проголосили існування кількох світів: реального (об'єктивного), духовного (суб'єктивного) та ідеального (світу вічних ідей). На їхню думку, матеріальна природа – лише оболонка для духовної субстанції, яку має звільнити поет, щоб спрямувати її на пошук вічної Ідеї, Краси та Гармонії. Поету відводилася роль провідника людства до сфери ідеального, він уподібнювався Прометею або Орфею. Символ – «вікно у несвідоме» і водночас справжня реальність, але реальність непевна, нематеріальна, тому й символ завжди багатозначний, неясний, зашифрований. Слово у символістів – натяк, образ – загадка. Поезія символізму адресована не розумові, а почуттю. Поети прагнули не прямо виражати думки й переживання, а навіювати читачеві настрої та асоціації.

Проза французького поета П. Верлена (1844–1896) не стала такою відомою для широкого загалу, як його поезія. Поезії П. Верлена збагачили жанр художньо-стилістичними засобами імпресіонізму, особливим ефектом кольору, який від опису зовнішніх деталей переходить до відтворення внутрішніх рефлексій. В одному із сонетів збірки «Сатурнічні поезії» П. Верлен писав: «...моя душа народилася для жахливих катастроф». Це пророцтво 22-річного поета повністю підтвердилося його життям, в якому були і спроба добropорядного сімейного існування, і порив до боротьби за політичну волю, і роки ув'язнення, і пошуки Бога, і безпритульність, і злидарювання, і повільне згасання поетичного хисту, і падіння на дно паризької богемі.

Художній метод Верлена виник на перехресті різних напрямів: він утвердив імпресіонізм і став загальноновизнаним метром символізму, хоча сам і не визнавав за собою такої честі. Своє розуміння природи поетичної творчості Верлен виклав у вірші «Поетичне мистецтво», написаному в 1874 році, але надрукованому лише у 1882-му. Об'єктивно вірш «Поетичне мистецтво» Верлена став маніфестом усієї поетичної генерації кінця XIX ст. У 1884 році видає книжку літературно-критичних статей «Проокляті поети», в якій він створив низку портретів поетів-символістів (назвавши їх «проклятими») і дав ґрунтовну характеристику цієї найновішої школи, визнавши геніями зовсім невідомих тоді широкій публіці С. Малларме, А. Рембо та інші.

В. Державин у 1952 році в альманасі «Україна і світ» (№ 6–7. – С. 22–23) опублікував розвідку «Поезія Поля Верлена», в якій намагався досягнути творчий феномен французького символіста. Дослідник зазначає, що «коли під символізмом розуміти певну засадничо ускладнену – не самоочевидну з контексту літературного твору, і сказати б, езотеричну – систему образної мови, то в цьому сенсі Верлен взагалі не був символістом... Щоправда в релігійних віршах другої половини своєї літературної діяльності Верлен охоче виходить із символів і емблем католицької теології; але говорити про символи – не значить говорити символами чи символічно» [1, с. 446]. Тому для досягнення цієї мети український літературознавець звернувся не лише до творчості П. Верлена, а й дав загальний огляд літературної долі символізму. Знаковою для цієї праці В. Державина є компаративістична перспектива, адже дослідження побудоване за принципом співставлення творчих манер двох визначних символістів – П. Верлена та С. Малларме, бо «своєрідність Верленової поезії найвиразніше виявляється через зіставлення з поезією другого ґросмайстра символічної школи – С. Малларме» [1, с. 446].

Український науковець наголошує, що завдяки С. Малларме поетичне слово зазнало ґрунтовних змін, а його поетична концепція «однаковою мірою проста й елегантна в своїй ніколи попереді неосягненій консеквентності» [1, с. 446]. Він один з тих, хто дійшов висновку про неможливість існування ідеальної краси в межах людського досвіду, а «неіснуюче – тим самим, що воно не існує як емпірична реальність – становить ідеальну красу», другий висновок поета – «неіснуюче (небуття, за його термінологією) так само надається до поетичного оформлення, як і існуюче, ба навіть іще інтенсивніше викликає кульмінацію естетичного почуття» [1, с. 446–447]. Символісти також проголосили створення нової поетичної мови. Як зазначав С. Малларме, існують дві мови – мова безпосередньої номінації (називання предметів і явищ) та мова вираження їх глибинної сутності тобто метамова, яку й намагалися розробляти митці. Для метамови символістів характерні синтез (слова й музики, змісту і ритму, слова й кольору тощо), динамізм у відображенні душевних настроїв або символів, філософічність, абстрактність тощо. На підтвердження цієї думки В. Державин подає наступні слова:

«Мій голод, що йому ніщо тут страв не родить.

В їх браку вченім снасть однакову знаходить» [1, с. 447].

В. Державин стверджує, що найвище завдання поетичної творчості полягає не в зображенні реальних чи ідеальних предметів, а в перетворенні психологічних вражень на естетично самодостатнє слово-символ, що постає як довершена краса і це слово не є образом, а постає як його заперечення, бо унеможливорює конкретне існування.

Поетичне слово, на думку науковця, не «логос», що каже про буття, а «міт», що каже про небуття і сам є – в рамках позитивізму – естетизованим небуттям» [1, с. 447]. Адже важливою рисою символізму є створення символічної картини світу, яка допомагає розкрити таємниці. Саме символ може допомогти досягнути істини, а самі поети ставали посередниками між ідеалом та його досягненням. Символ не вичерпується за допомогою логічних пояснень. Він невіддільний від структури образу, зміст його полісемічний і спрацьовує тільки на фантазію читача. І тому трактування образів у символістів можливе тільки у широкому контексті. Багато молодих поетів захоплюються поетикою символу, яка передбачала передусім завуальованість значень, сугестивне навіювання певних станів читачам, надання широкого поля для інтерпретацій, асоціативності тощо.

Український дослідник зазначає, що вихідним пунктом поетичного мистецтва П. Верлена є відмова від «описування» та «змальовування» природи. Його вірші відтворювали внутрішній стан поета, «пейзажі його душі». Звісно, прикмети реального світу у П. Верлена наявні, але поет виділяє в ньому лише те, що в цей момент є джерелом його вражень. Тим самим вірші перетворюються на своєрідні емоційні ескізи, етюди, замальовки, фрагменти, не зв'язані ані єдиною темою, ані логікою розвитку. Надзвичайна музичність, на якій так наполягав Верлен, досягається за допомогою повторів, алітерацій, внутрішнього римування, особливим сполученням французьких голосних, приголосних і носових звуків.

Ефективне використання кольору поет застосовує як у своїх віршах, так і в поетично-прозових мініатюрах. Ця

¹ Консеквентність – послідовність.

писа підкреслює особливу мальовничість стилю поета, який продукує певну асоціацію, враження, настрої. Г. Косиков зауважує, що «творчість П. Верлена імпресіоністична тому, що, руйнуючи межі між суб'єктивним і об'єктивним, духом та плоттю, піднесеним і буденним, відмовляючись від раціонального ставлення до дійсності, вона цілком віддається фіксації безпосередніх, миттєвих вражень.... Поезія Верлена – це поезія «тишком-нишком», поезія, що вперше у Франції зробила ставку не на зображально-виражальних («малювальних») можливостях ліричного слова, а на його сугестивну силу: слово Верлена продукує не стільки своє пряме предметне значення, скільки смисловий ореол, що виникає як результат фоніко-синтаксичного зв'язку й «навіює», «підказує» ті чи інші настрої» [2, с. 7]. Зачинателі імпресіонізму, французькі живописці, були переконані, що предмет не можна відділяти від його сприйняття, власне, він зливається зі сприйняттям. Відповідно їхнім девізом стало твердження: «Митець має писати тільки те, що він бачить, і так, як він бачить». Те саме прагнення передавати чуттєві враження, спираючись на спостереження й враження, було притаманне й літературному імпресіонізму, який у Франції зароджується майже одночасно із живописним і розвивається не без його впливу.

Французькій поезії символізму притаманні дві основні риси, що переплітаються й поєднуються в ній. З одного боку, відбувається вивільнення безсвідомо-інтуїтивного, емоційно-настрійового й пошуки засобів його неопосередкованого вираження – сугестивного слова, тобто такого, що діє поза змістом, «музикально» навіює настрої, переживання, душевні стани. З іншого боку, в поезію входить метафізика (у первісному й основному значенні – те, що за «фізикою», за фізично-чуттєвим), але не у вигляді розробки філософських тез чи мотивів. Це метафізика, що є умонастроєм, душевним станом тощо і теж не піддається прямому висловленню; її втіленням стає символ, який у відчутних формах передає невідчутний зміст. Разом з тим у французьких символістів здебільшого невідчутне не є непізнаним, «потойбічним» – це ідеї, абстракції, універсалії, передчуття, осяяння, конденсації духовних і душевних станів.

Як вимагав сам П. Верлен у вірші «Мистецтво поетичне», який став маніфестом одразу двох літературних напрямів: символізму й імпресіонізму, щоб «надавати мистецького оформлення лише найбезпосереднішим, найправдивішим, найоригінальнішим складникам психічного життя, себто індивідуальним і неповторним нюансам емоцій та аперцепцій, сугеруючи² враження непередбачених і напівсвідомих зворотів думки. У своєму мистецькому маніфесті П. Верлен виступає за новий погляд на призначення поезії. Якщо до нього від поета вимагали змалювати чи розповісти про предмети, явища чи стан душі, то Верлен хоче передати враження від предмета або явища, висловити почуття та невловимі настрої, навіявши тим самим певні емоції й читачам, розказати про невимовне:

Хай Нюанса неоцінний дар
Понад кольором горює строгим!
Мрію з мрією і флету з рогом
Лиш Нюанси обручає чар!»³ [1, с. 447].

Підсумовуючи порівняння двох творчих особистостей – С. Малларме і П. Верлена – В. Державин стверджує, що вони стали у новітньому європейському письменстві «корифеями

тієї самої світоглядної течії (неідеалістичної ментальності), яка, апелюючи до цінності індивіда та його переживань, безкомпромісно заперечує цілий попередній напрям розвою європейської духовності – матеріалістичний утилітаризм XVIII віку, напівматеріалістичний позитивізм і агностицизм XIX віку» [1, с. 447].

Ідеї ж прогресу та еволюції, на думку дослідника, призвели до засилля «гуманітарного» соціалізму та тоталітарного комунізму. У такий спосіб автор наголошує на цінності людської душі та індивідуальному сприйнятті зовнішнього світу, які проявилися і в символістській поезії С. Малларме, і в імпресіоністичних віршах П. Верлена.

П. Верлену було притаманне розуміння музики як мистецтва, котре, на відміну від інших, що дають «відбитки явищ», виражає їхній глибший сенс неопосередковано, самою своєю «матерією» і тим самим «претендує на світ потаємного». Так музика зближається із символом і переймається його завданнями, що чи не найраніше виявилось в його поезії. Музика в нього стає своєрідною мовою, що висловлює потаємні сутності буття. У творчості Верлена імпресіонізм еволюціонував настільки, що виробив художню систему, здатну з'єднатися із символом, з ідеєю, стати конкретною і відчутною оболонкою абстрактного. Зокрема, вважає В. Державин, «любовна лірика лишилась єдиним поетичним жанром, у якому Верлен виявив себе митцем не просто талановитим, а справді геніальним», адже інтимну лірику французький поет «одухотворив такою мірою, що само поняття поетичного слова набуло після нього іншого змісту», а вірші сповнені «рафінованого» взаємозв'язку між зображенням пейзажу та внутрішніх переживань:

«Була в трояндах черлень п'яна
І чорнота була в плющах.
Один лиш порух ваш, кохана, –
І мій воскрес одчай і страх.
Були заніжні оболонки,
Засині – море і блакить...» [1, с. 447].

Висновки. На переконання В. Державина, історичне призначення цих двох французьких митців полягало у фіксації таких вражень і переживань, які до них залишалися неусвідомленими та «неіснуючими» для літератури, тому їхні поезії можна об'єднати світоглядно і поетикально. Відповідно до цього сам С. Малларме вважав П. Верлена майстром, що підніс у величних образах людські переживання, величю і шляхетно тріумфував над песимізмом реалістичного мислення, вишукано протиставляв багатство глибинних переживань людської душі, яка є «гідною свого безсмертя».

Література:

1. Державин В. Література і літературознавство: Вибрані теоретичні та літературно-критичні праці / упоряд.: С. Хороб. Івано-Франківськ, 2005. 492 с.
2. Косиков В. Поль Верлен (1844–1896). Верлен П. Три зборники стихів / Verlaine P. Trois recueils de poésies / сост., вступ. ст.: Г. Косикова. М.: Радуга, 2005. С. 5–10.
3. Маньковская Н. Эстетическое кредо французского символизма. URL: https://iphrrs.ru/uplfile/root/biblio/aest/aest_5/2.pdf
4. Наливайко Д. Искусство: направления, течения, стили. К.: Мистецтво, 1985. 365 с.
5. Поль Верлен. Романы без слов: антол. укр. пер. поэзии Поля Верлена / упор., додаток: О. Крушинська; вступ. ст.: О. Чердиченко. К.: Либідь, 2011. 408 с.

² Те саме, що «навіювати, натякати».

³ Переклад поезії належить М. Орестові.

Лазирко Н. О. Эстетичная программа символизма и поэзия Поля Верлена в рецепции Владимира Державина

Аннотация. В статье рассматривается творчество Поля Верлена в контексте эстетичной программы французского символизма. Представлены взгляды украинского литературоведа Владимира Державина на своеобразие творческого метода Поля Верлена и поданы методологические стратегии исследования творчества этого поэта.

Ключевые слова: анализ, методы исследований, символизм, творчество, французская литература.

Lazirko N. The aesthetic programme of symbolism and poetry by Paul Verlaine in the reception of Volodymyr Derzhavyn

Summary. The given article deals with Paul Verlaine's creation in the context of the aesthetic programme of French symbolism. The Ukrainian literary critic Volodymyr Derzhavyn's views to originality of creative method by Paul Verlaine are represented. There are also outlined the methodological strategies of research the French writer's creativity.

Key words: analysis, methods of researches, symbolism, creation, French literature.